

BBC 110: DET NATURLIGE OG DET ARBITRÆRE, HVA GJØR VI MED DET?

Vi kommer ikke utenom kategorier. Vi kan knapt snakke uten at kategorier «renner ut» av oss. Hvert ord, med unntak av noen egennavn, kan dekke mer enn akkurat det vi sier det om der og da. Å løpe kan gjøres på uendelig mange måter, og en kopp kan være hvilken som helst kopp. Når noen sier at de er imot kategorier, synes jeg derfor at lyder litt rart. På sitt beste er kategorier uunnværlige praktiske inndelinger som vi er avhengige av for å få oversikt og orden, i alt fra vitenskap til dagligliv. På sitt verste gjør de mer skade enn godt. Det skyldes særlig at kategorisering kan føre til essensialisering, det vil si å fokusere på det som stemmer med tilhørigheten til en kategori, og å tone ned det som ikke stemmer. Medlemmer av en kategori kan dermed oppfattes som likere hverandre enn de er, og variasjon kan overses. Procrustes, en som leide ut rom i det gamle Hellas, gikk langt i så måte. Når en gjest var lenger enn sengen, kappet han av beina slik at gjesten passet til sengen. Var gjesten kortere enn sengen, strakk han beina. Essensialisering er også et viktig grunnlag for fordommer. Hvis du har hatt en god eller dårlig erfaring med en person fra et visst sted, og møter en annen fra det samme stedet, har du kanskje høye eller lave forventninger til sistnevnte? Begge er jo fra samme sted, og dermed i samme «kategori», og da har de vel noen felles egenskaper? En annen følge er stereotyper, det vil si at en egenskap «medfører» andre egenskaper. Selv sykler jeg til jobben, en mil hver vei til alle årstider, og ikke på elsykkel. Altså er jeg vel en ihuga MDG-er? Fordommer og stereotyper kan stemme, men det gjelder å være oppmerksom på unntakene.

Jeg pleier ikke å skryte av det, men jeg bor faktisk i et kunstnerstrøk, i alle fall bedømt ut fra hva som pryder nabolaget. Her gjelder uansett strenge naturalistiske kvalitetskrav.

Kategorier kan deles inn i naturlige og arbitrære, eller skjønsmessige. Hadde jeg vært prinsipielt imot kategorier, hadde jeg for øvrig møtt meg selv i døren allerede her. Den nevnte inndelingen er nemlig kategorier så gode som noen! Uansett er en naturlig kategori mer eller

mindre gitt av naturen. Den er altså relativt objektiv. Den ligger der, og det er vanskelig å være uenig i den. Klare eksempler er bergarter og grunnstoffer. Planter og dyr, samt farger, er nesten like klare. Det samme er somatiske sykdommer, som stort sett deles inn etter grunnleggende funksjonelle fellestrekk. Selv mener jeg at også de to (!) kjønnene er naturlige kategorier (selv om det er mer «trendy» å se på dem som arbitrære, og det begynner å bli skummelt å mene at de er naturlige). At noe er målbart, for eksempel at mennesker er høye eller lave, tunge eller lette, bidrar til å gjøre kategorier naturlige. Men grensene for hva som skal kategoriseres som høy og lav, og tung og lett, er arbitrære. Derfor er slike kategorier bare delvis naturlige.

arbiter *n.* Probably before 1387 *arbitour*, borrowed perhaps through Old French *arbitre*, or directly from Latin *arbiter*, originally, one who approaches (two disputants), from *ar-* to + *baetere* to go.

arbitrary *adj.* Before 1400 borrowed perhaps through Old French *arbitraire*, or directly from Latin *arbitrarius* of arbitration, from *arbiter*; for suffix see *-ARY*.

arbitrate *v.* 1590, replacing earlier *arbitren* (1425); borrowed perhaps through influence of Old French *arbitrer*, from Latin *arbitratus*, past participle of *arbitrari* act as arbiter, from *arbiter* *ARBITER*; for suffix see *-ATE*; or possibly a back formation in English from earlier *arbitration*. —**arbitration** *n.* About 1390, borrowed from Old French *arbitracion*, from Latin *arbitratiōnem* (nominative *arbitratiō*), from *arbitrari*; for suffix see *-TION*.

Etymologien koker ned til at «arbitrært» går ut på subjektiv, skjønnsmessig vurdering og bedømming, akkurat som uttrykket brukes innenfor atferdsanalyse, ikke minst RFT (se nedenfor).

En arbitrær kategori er basert på konvensjoner, det vil si at folk har kommet sammen, og «konstruert» den. Det kan skje formelt, som når komiteer og fagmiljøer lager definisjoner. Det skjer også uformelt, slik ordbruk utvikler seg innenfor en kultur. For at en kategori, enten den er naturlig eller arbitrær, skal fungere, må rett og feil begrepsbruk sanksjoneres, akkurat som for annen tacting, for å bli så presis som mulig. Forsterkningsbetingelsene er imidlertid mer uklare for arbitrære enn for naturlige kategorier. Dermed varierer bruken av arbitrære kategorier mer. Arbitrære kategorier kjennetegnes også av at det finnes forskjellige kategorier, eller begreper, for de samme fenomenene, som de mange psykologiske skoleretningene er et godt eksempel på. At kategorier er arbitrære, medfører i tillegg at det er vanskeligere å finne en fasit for hva som er gode og dårlige kategorier. Noe vil alltid være diskutabelt, og ikke sjelden blir det dessverre krangel om dem. «Mine kategorier er bedre enn dine, og du får ikke leke med oss», liksom. Ellers ligger det i ordene at naturlige kategorier er vanlige innenfor naturvitenskaper, og at arbitrære er vanlige innenfor sosialvitenskaper.

Jeg var inne på at skillet mellom naturlige og arbitrære kategorier ikke er absolutt. Psykiatriske diagnoser er arbitrære på den måten at komiteer definerer, og lager kriterier, for dem. Men mange diagnoser er temmelig naturlige. For eksempel tourette, autisme, tvangslidelse, fobi, depresjon, mani og psykose er ikke noe som noen har funnet på, og det er

ikke vanskelig å beskrive relativt konkret hva væremåtene går ut på. Det er ikke for ingenting at diagnosene fins. Også arbitrære kategorier som godt og dårlig, og pent og stygt, kan være relativt lite arbitrære, eller relativt naturlige. Veldig få vil mene at et straffespark som går 14 meter til side for mål, er godt. Like få mener at et øye som er truffet av en nyttårsrakett, er pent.

Et praktisk spørsmål er hvordan vi håndterer de mest arbitrære kategoriene, der det er mindre opplagt om ting og hendelser er gode, dårlige, pene og stygge og så videre. Da kommer det subjektive enda mer inn, og tacting, og forsterkning av den, blir mer komplisert. Mye av det som innenfor RFT (relational frame theory, eller relasjonell rammeteori) kalles relasjonelle rammer, er slik kategorisering. Eksempler på relasjonelle rammer er bedre enn, dårligere enn, penere enn og styggere enn, og i det hele tatt alle måter som vi kan relatere ting og hendelser til hverandre på, eller sammenligne ved hjelp av. Den subjektive kategoriseringen som jeg skriver om her, er en del av det som man innenfor RFT kaller nettopp for *arbitrært* anvendbar relasjonell respondering. Enkelt sagt vil det si at vi kan relatere ting og hendelser, eller stimuli, til hverandre akkurat som vi vil, i alle fall uten *tydelige* regler eller konvensjoner, særlig i de mest arbitrære delene av tilværelsen. Responderingen, eller sammenligningen, er jo nettopp arbitrær. På sitt mest arbitrære er den rene innfall, eller «whims», som man snakker om innenfor RFT.

Også her har vi en ivrig ung kunstner, men i min hjembygd Ganddal. Jeg ser imidlertid at det står dårligere til med rettskrivingen enn i min tid, men så begynte vi jo ikke med engelsk før i femte klasse. Uansett er det et sterkt budskap som formidles.

Noen tenker nok ikke alltid på hvor arbitrære kategorier kan være. Den som er litt ukritisk eller uoppmerksom, enten gjennomgående eller der og da, kan få presentert en arbitrær kategori, eller relasjon, og oppfatte den som mer naturlig enn den er. Det gjelder kanskje spesielt når den presenteres av en ekspert, autoritet eller noen man ser opp til. Den starter arbitrært, hos eksperten, og ender kvasinaturlig. Mange vil være smaks- og meningsdannere, for ikke å si -politi, og noen stoler mer på andres bedømmelse enn på sin egen. «Sier de at det er pent, er det vel pent». I mange tilfeller er det «nåde den» som ikke tacter eller relaterer «riktig», og som ikke følger «reglene». Man kan få anerkjennelse for å like det rette, og bli latterliggjort og utstøtt for det motsatte. Det kan være tøft å gå mot strømmen. I det hele tatt er det mye bruk av følgingsbetingelser, eller «pliance», i slike sammenhenger. Selv temmelig naturlige kategorier, som «levende» og «død», overlater de mest underdanige til eksperter, som i Alf Prøysens «Koleravise», som riktig nok har handling fra 1800-tallet. Den som skal begraves, sier at «Je er itte dau, je lever ennu», men enken mener at når legen har erklært ham død, er han det. I stedet burde vi kanskje satse mer på sporing, eller «tracking», det vil si å finne ut selv, som jeg var inne på i forrige BBC.

Før i tiden var det mest bygmestere som tegnet hus, og selv arkitekter holdt seg mye til stiler man var enige om. I dag oppfører noen arkitekter seg som egenrådige og oppblåste kunstnere. Et eksempel er turisthytter på fjellet. Alle har sett de gammeldagse, koselige med brune vegger, og torvtak. De er så innarbeidede, og i tråd med gammel fjellkultur, at de nærmest er en del av naturen. For en spenstig arkitekt blir det for kjedelig å tegne noe slikt – man må jo lage noe med mer unikt som man kan bli kjent for. I dag ser noen nye hytter ut som kampesteiner, eller som terninger som er trillet utover i et forsøk på å få Yatzy. En hytte skal ligne på en anorakkhette som er trukket over hodet i vind, ifølge arkitekten. Hvem Gabrielsen? Selv har jeg ikke behov for slik vandalisering av flotte landskap, og sier «Give me that old time religion». Får jeg lov til å foreta én ildspåsettelse, og velge hva jeg tenner på, blir det én færre slik hytte. I Suldal i Rogaland bygget Stavanger turistforening for få år siden en ny hytte, Jonsstøl, like ved noen gamle setrer (eller støler, som det heter på «skikkelig» norsk, for å være litt arbitrær). Jeg fryktet det verste, det vil si en grell kontrast til den opprinnelige bebyggelsen, men det kunne ha gått verre! Kanskje nærheten til de gamle stølene hjalp?

De kan vinne så mange arkitekturpriser som de vil, men jeg håper at jeg blir spart for slike syn når jeg er i norske fjell. Hadde Gjendebu blitt erstattet med noe slikt, hadde det vært farvel for meg til toppene i nærheten.

Jeg tilhører også dem som har begrenset sans for abstrakt billedkunst. Noe av det er pent, men hvordan skille klinten og hveten? Det finnes sikkert noen mer eller mindre omforente kriterier, selv om de i utgangspunktet må være høyst arbitrære. Men prøv uansett ikke å innbille meg at en abstrakt billedkunstner ikke er avhengig av å falle i smak hos de rette personene, for ikke å si ha gode kontakter, for å lykkes. Da er det til gjengjeld ikke grenser for hvor godt det kan gå. Jakob Weidemann har levd høyt på å ha en posisjon i de rette kretsene, men jeg mener å ha sett at flere har blitt skeptiske til at hans kunst er så fantastisk. Selv har jeg alltid vært skeptisk. På 1970-tallet hørte jeg om en kunstner som sto i mørket og skjøt piler med maling på mot et lerret. Kunsten skulle være fri! For noen år siden sendte noen komikere inn en skulptur til Høstutstillingen. Skulpturen var et lite bur med et egg inni, og het «Oppvekstproblemer». Den ble antatt! Så hvis dere ser noe abstrakt som dere mener at et middels barnehagebarn kunne ha gjort like bra, så tillat dere å mene det. Men ikke

si noe stygt om Lars Hertervig (1830–1902), han som blant annet var ekspert på himmel og skyer. Det samme gjelder van Gogh, selv om bedømmelsen av han blir litt mer arbitrær.

Også i skjønnlitteratur, poesi og drama er det relativt frie arbitrære spillerom, kanskje ikke minst innenfor drama. Jeg leste om en episode der to eldre mennesker satt på scenen og hadde en rar samtale seg imellom. Mange i salen visste ikke at stykket hadde begynt, og latter bredte seg. Så begynte noen å hysje, og å si at en stor navngitt forfatter hadde skrevet det. Da endret stemningen i salen seg til stum beundring. Hva hadde skjedd hvis folk hadde fått, eller måtte, tenke selv? I romaner og noveller er det nok større fare for en sjarlatan å falle gjennom, men innenfor poesi er det mye rart, eller arbitrært. Hadde jeg sendt inn en diktsamling der første dikt hadde åpnet med «Eg gjeng og vandrar i skuggeheimen / sjeli mi svever over tjørni», hadde manuset havnet rett i gjenvinningen. Hadde Tarjei Vesaas gjort det samme, hadde det trolig blitt antatt på flekken. (Men jeg har stor respekt for Vesaas, altså.) Da jeg gikk på gymnaset, var det forresten en elev som skrev til Vesaas, og spurte om noe bestemt som han hadde skrevet. Han fikk et ærlig svar. Vesaas skrev blant annet at forskere, litteraturanmeldere og andre interesserte ofte gikk for langt i å tolke ting som ikke hadde noen dypere mening! Hamsun mente lite med det meste han skrev. Kort tid etter at han hadde skrevet noe, hadde han ofte glemt det. Han skrev i øyeblikket, og det er ikke for ingenting han regnes som en grunnlegger av skriveformen «stream of consciousness». I dag vil han vel også kalles «mindful»...

Er det et avansert kunstprosjekt, eller rett og slett bare en bonde som lar de vakre grisene gå ute? Hvis jeg har rett i mine betraktninger, er det umulig å vite. Uansett er det i Knapper i Nord-Odal.

Innenfor musikk er jazz så mangt, fra åpenbart virtuose saker til det jeg nærmest vil kalle bløff. Jeg har vært på jazzfestivalen i Molde én gang. Mot slutten av festivalen var jeg på konsert med Günter Hampel og hans band, som også besto av barn. Det virket som noen av medlemmene hverken kunne spille eller var forberedt. Det får være måte på «fri jazz». I løpet av festivalen møtte jeg mange som åpenbart «likte» det som det var «in» å like. For meg bidro slike opplevelser til at det har blitt med den ene festivalen. Da er det noe annet med Captain Beefhearts dobbel-LP «Trout mask replica» fra 1969. Ved første lytting lyder det vilt, men alt er nøye innøvd, unntatt Beefhearts saxofonspilling, som har blitt kalt «The most

spontaneous sax blowing ever recorded». Matt Groening sa en gang at da han hørte albumet første gang, tenkte han at «They're not even trying», men i dag synes han at det er det beste som er laget. Det er jeg enig i, som en arbitrær vurdering. Beefheart holdt for øvrig bandet nærmest i fangenskap i et år, med øving fra morgen til kveld. Til slutt tok Frank Zappa opp hele greiene på åtte timer, og kom tilbake med en ferdig redigert tape neste dag. Den da 19 år gamle gitaristen Zoot Horn Rollo (Bill Harkleroad) skildrer det hele i boken *Lunar Notes*. Det arbitrære finnes til og med innenfor toppidrett. Innenfor lagidretter, ikke minst fotball, fins det utøvere som er under- og overvurderte. Innenfor friidrett er det mindre plass for slikt. Den som er en hundredel eller centimeter foran, er foran.

Politikk gidder jeg engang å gå inn på. Der er det *mye* å ta av.

Så tenk, og bestem arbitrære kategorier, selv. Tenk selv, vær kritiske, og si hva dere mener, akkurat som i politikk. Atferdsanalyse, inkludert RFT, støtter dere.

Ha en fortsatt fin høst. Så siger det mot heldagsseminaret «Hvordan kan vi hjelpe brukere som er på grensen mellom å bestemme selv og å bli bestemt over i hverdagen?». Vi satser på at mange trenger vikar den dagen. Merk imidlertid stedet, som blir Sander samfunnshus, mellom Skarnes og Kongsvinger.

19. september 2019

Børge Holden

Det høstes på Grytsetra. Lauvet gulner, beitet er magrere og rautingen stilner av. Men bare vent til neste år...